

APPHATIA

Lhande

Jean-Louis Davant

Zalgizeko Apphatia, Lhande familiaren etxea izan zen. Baionan sortua 1877an, Pierre Lhande etxe horretan kokatu zen zortzi urteetan, ama alarguna eta haurrideekin. Hiru anaietarik gehiena baitzen, «Apphatia» deitzen ahal genuke euskal ohituraren arabera. Geroztik Lhande familiak eraikina Zalgizeko udalerriari utzi zion. Orain erosi berria du Pariseko RENAUD-COULON bikoteak. Honek Lhande zenaren menderdiurrena (1957an zendu baitzen Atharratzeko ospitalean) ospatu nahi izan du 2007ko irailaren 14an eta 15ean. 14an, ostirale arratsez, Zalgizeko elizan, Coulon andereak mintzaldi erraldoi bat egin digu, informatikazko proiektagailua lagun, jesuita sonatuaren bitzita eta obraren berri emanez. Jakinik Euskaltzaindikoa izan zela, eta hor Harek estrenaturiko zuberotar alkian nagoela (Guillaume Eppherre apeza bitartean egonik), bere laguntzera deitu nau, eta Lhandek euskaltzain bezala burutu zituen lan handienez mintzatu ahal izan naiz tarteka. Biharamunean, ondarearen eguna baliatuz, Haren obren erakusketa bat ikusi dugu Apphatian. Gero, arrastiri apalean, Zalgizeko elizan, Renaud jaunak *L'Inde sacrée* filma proiektatu du, Lhandek han eginiko itzuli baten ondotik idatzi zuen liburuan oinarritua, baina ni ez naiz izan.

Oroitaraz dezadan Pierre Lhande lehenbiziko hamabi euskaltzainetarik izan zela 1919tik, urte horretako irailaren 21ean izendatua Donostian, Gipuzkoako Foru Aldundiaren jauregian. Idazkari kargua bete zuen bi urtez, *Euskera* Agerkaria paratuz.

Zalgizen egin zaion omenaldi horren kariara, Lhanderen bizitzako gertaizun berezi baten aztertzen hasi naiz: nola eta zeren Espainiako Gobernuak Hegoaldean egotea debekatu zion 1920-1922 irian. Eta hona nire lehenbiziko ikerketen emaitzak.

Luis VILLASANTEK hau dio bere *Historia de la literatura vasca* liburuko 309. orrialdean:

El decenio 1811-1921 residió en el país vascoespañol ... La estancia del P. Lhande en España acabó con la expulsión, por orden del Gobierno, a causa de un DISCURSO que pronunció. Incidente parecido tuvo años después en Bélgica, donde fue prohibida una novela suya, porque en ella la familia real belga quedaba malparada.

Azken esaldi horretarik batzuek ateratzen dute Villasantek egiazki erran ez duena: Espainiako erregearen erasotzea gatik haizatu zutela.

Bidegileak Bildumako 12.a den *Pierre Lhande Heguy (1877-1957)* liburuttoan, 15. orrialdan, Patri URKIZUK beste hau dio:

Literaturaz aparte, politikagaiak ere astindu zituen eta 1919an idatzi eta argitaratu zituen saio batzuek eztabaida franko sortu zuten: *NOTRE SŒUR LATINE: l'Espagne, Etudes politiques et morales* –Gure ahizpa latinoa, Espainia. Politika eta Moral Ikerketak–. Hitzaurrean diogenaren arabera, Frantzia eta Espainia arteko ulertezinak gainditu asmoz eta elkar batzeko esperantzan egin zuen lan hori.

Tamalez, bere borondate on hori ez zen oso ongi ikusia izan –Urkijori idatzi gutunean zioen bezala (1919-1-10)–. Alde batetik, editorearen aginduz ezarritako tituluak abertzaleak asaldatu zituen eta Ziburuko Iñaziok astindu egingo omen zuen, eta ez arrazoirik gabe. Beste aldetik, irrigariago zena, Madri-dik iritsi agindu batez Espainiatik erbesteratua izan zen, Euskal Probintziak Frantziaratu nahian zebilela aitzaki gisara hartuz.

Dirudienez, Patri Urkizuk Lhanderen kanporatzea *Notre sœur latine* liburuan oinarritzen du.

Beste arrazoin bat ematen du Guillaume EPPHERREk 1958an, Lhandek 1957an hutsik utziriko alkira gaitean, Euskaltzaindian sartzeko hitzaldian:

Aita Lhande-n khar handia sobera ezagütirik zen: Eüskal-Herriaren alde egin zian MINTZALDI baten ondotik, gobernuak jakin-erazi zian Aita Lhande etzela haboro untsa ikhususik Bidasoaz bestaldian.

Etzeion baliatü agert-arazi berri zian libria, «Notre Sœur latine, l'Espagne».

Ber aldera doa Pierre LAFITTE, Serge Monier jaunarekin eginiko elkar-rrizketa batean (1):

Parce qu'il a été chassé d'Espagne, par le Roi. Pour avoir fait un ARTICLE dans lequel il se plaignait de l'attitude de Madrid à l'égard du Pays Basque. Alors il a été mis à la porte de l'Espagne.

1982ko urriaren 2tik 1984ko martxoaren 31ra grabatuak izan ziren elkar-rrizketa horiek. 1901ean sortua, 1985ean zenduko da Lafitte. Badirudi notarik gabe mintzo dela, eta urteak lagun, batzuetan zehaztasun falta bat nabarian uzten du, bereziki Lhanderen afera horretan:

Heureusement que le Roi a foutu le camp, avant lui, et ça fait que, quand le Roi est mort, la République l'a accepté très bien, au Père Lhande. Il a pu venir là-bas.

Alphonse XIII 1931an Espainiatik bizirik joan zela badakigu, eta 1941ean Erroman hil.

(1) Serge MONIER, *Entretiens souvenirs avec le père Lafitte*, Elkar, 1992 (p.576).

Bere aldetik Joel LARROQUE mauletarrak, bertako Saint-François (d'Assise) ikastetxe katolikoan historia irakasten duenak, interneten idazten du:

...il se fait expulser d'Espagne pour avoir critiqué la politique de Madrid à l'égard du Pays Basque...

Ez du zehazten Lhandek Espainiako agintea ahoz ala idatziz kritikatu zuen, ezta noiz eta non. Azken puntu hori (noiz eta non?) beste autoreek ere ez dute argitzen. Baina Larroquek baieztatzen du kanporatzeko arrazoina gobernuaren euskal politika izan zela, eta ez erregeari eginiko ez dakit zein laido, edo *Notre sœur latine, l'Espagne* liburua.

Lekukotasun fidagarrienak zaizkit, logikaren arabera, Eppherre eta Villasanterenak. Eppherrek bere aitzinekoaren berri bazakikeen, eta sarrera hitzaldiaren prestatzeko, zokokan ibili daiteke, denok geure sailean egin dugun bezalaxe, Euskaltzaindian sartzea ez baita txantxetako urratsa. Villasante berriz, toki onean zegoen Euskaltzaindiko artxiboen ikertzeko, eta orokorki, Haren zehaztasunaren berri badakigu. Badirudi beraz Lhanderi Euskal Herriaren aldeko mintzaldi baten ondotik etorri zitzaiola kanporatzeko zigorra. Zein mintzaldi? Norbaitek horren berririk baldin balu, zinez eskertuko nuke. Artikulu bat izan bazen, lan errezagoa nuke ...

Kanporatzea noiz gertatu zen? Autoreen artean, data zehatzik ez dut aurkitu, ezta urterik ere. Beraz toki egokienera joan naiz: *Eusker*a Agerkarira. Eta hona zer dudan hor aurkitu.

*Eusker*a 1922» delakoan, argitalpen berriko 2. liburuko 9. orrialdean:

Donosti'n, Gipuzkoa'ko Aldundi Jauregian, 1921'ko Urrilaren 28'an.

(...)

1. Aita Lhande euskaltzainaren gaztigu (mezu) bat dator, Euskaltzaindia'ri naigabez adierazorik, ez diyotela Bidasoako mugetan onuntza igarotzen laga. Españako gobernuaren gebentza (debekua) da noski.

Irakasle lanetan zabilan batetik Hernanin, bestetik Frantziako Tolosan, eta duda gabe azken hiri horretarik zetorren Donostiarantz, muga geldiarazi dutelarik. Hernanitik *manu militari* botatzea baino hobe izan zitzaielako pentsa dezakegu.

Bizkitartean Joel Larroque Mauleko historia irakasleak 1922an kokatzen du «Agirre irakurgaikina» hitzaldia, Lhandek Donostian egin zuena. Hori urte zuzena baldin bada, karia horretara mugaren pasatzeko baimen berezia erdie-tsi duke Lhandek.

Berriz 2. liburu horren arabera, 11-12.orr:

Donosti'n Gipuzkoak'ko Aldundi-Jauregian, 1921'ko Azaroa'ren 24'an:

3. Aita Lande'k (sic) España'ko mugazayakin darabilkieyen jardunari Euskaltzaindia'k ez diyo jaramonik egingo; euskaltzañak ordea, bakoitzakiko alpediak aita Lande-ren (sic) alde jarri dezazkitek.

Oraino 2. liburu horretarik, 15.or., ber bilgunean:

1921'ko Lotazila'ren 29'an:

6. Euskaltzain Lhande jaunaren alde Urkijo jaunak egin dituen jardunak, onek azaldu ditu. Oraindik ordea dasa; Luis Miranda jaunarekin egongo dala; bañan jaun onek, ezin ezer dezakela esatekotan, len *Ministro de la Gobernación* izandako Goikoetxea jaunarengana joko duela.

Beti 2. liburuan, 18.or.:

Donosti'n, Aldundi-Jauregian, 1922'ko ilbeltza'ren 26'an.

3. Maipuruak (Azkie Euskaltzainburuak) Urkijo jaunaren idazki bat irakurri du: idazki ortan dasa Duke de Miranda jaunarekin egon dala, Lhande euskaltzainaren (sic) alde zerbait atontzeko; bañan *Ministro* batengana jotzea obe litzakela. Maipuruak Maura jaunari idatziko diyola agertzen du, ta Euskaltzaindia'k bayetz erantzun diyu.

1922ko liburu horretan, hilabeteko bilkuren berriak 1922ko ekainekoan burutzen dira, Lhanderen beste aipamenik gabe. Ondoko bi liburuetan ere (1923 eta 1924koetan) ez da aipatzen.

Urkijoren ahaleginek zer ondorio izan zuten ez dakit momentuko. Haatik Pierre Lafittek haxe dio Serge Monier jaunarekin eginiko elkarrizketa liburuan, 576. orrialdean:

Il (Lhande) a essayé de faire intervenir quantité de gens, lui-même a écrit une lettre, qu'il croyait charmante, au Prince, mais ça n'a eu rien à faire, ils l'ont foutu dehors. Bon. Bien. Ça a marché comme ça. Heureusement que le Roi a foutu le camp...

Azken esaldi hau osoan ikusi dugu gorago.

5. liburuan, 1925ekoan aipatzen dira 1922ko bigarren zatiko bilkurak, 1923koak eta 1924ko lehen erdikoak.

1922ko urriaren 27an, Donostiako Aldundian, Lhande aipatzen dute osoko bileran:

6. Aita Lhande euskaltzainaren idazki bat Maipuru jaunak (hots Azkuek) irakurri du. Nai luke Aita Lhande'k Bidasoatik aruzko euskaltzain ta urgazle jaunak alde aietan bildu ta batzar artako erizpideak gero Euskaltzaindiaren Batzar nagusitara ekarri. Euskaltzaindiak aruzko euskaltzain ta urgazleen biltzako (sic) eskubidea ezin uka dezake. Auxe euskaltzain guztiak, aho batez, aitortuko dute.

Aita Lhande'ren idazkia ondo aztertu da ta Euskaltzaindiak auxe erabaki du: Aita Lhande'k, urrengo batzarraldirako, bere asmo ta naiaren idazki zeatzagoa bekar (ekar beza) ta orduan, asti geyagoz, erabaki oso bat artu liteke.

Ber lekuan, 1922ko azaroaren 27an:

5. Aita Lhandek Euskaltzaindiaren idazkiari ez ez (sic) dio erantzupenik orainarteraño eman. Orregatik, ez da gai onetzaz erabakirik artu.

Beti, Gipuzkoako Aldundi Jauregian, 1923ko martxoaren 26an:

I. Euskaltzaindiak Zubero-aldeko euskaltzain gabe ez luke batzarraldirik aurrerantzean egin nai, ta Aita Lhande etorri ezin dalako, egoki litzake, ango urgazle bat batzarraldietarako aukeratzea. Izan liteke edo Urresti (Ürrüstoi), edo Irigoyen edo Moix (Foix), edo Orabe Maulengo (sic) irakaslea. Auxe erabaki da: Aita Lahnderi (sic) galdetu oyetatik bat zein izan liteken, edo berak deritzana bidali dezala.

Erantzunik ez dut ezagutzen.

Lhanderen aipamenik ez dut aurkitu ondoko lau liburuetan: 1926, 1927, 1928, 1929 delakoetan, hots 6, 7, 8 eta 9.etan. Azkeneko agertzen da 10.ean (1930), 1928ko abenduaren 19ko bilkuran Donostian, Eusko Ikaskuntzako gela nagusian. Hamar euskaltzain oso bildu dira, horietan LHANDE! Lehen aldia du, ene jakinean, 1921eko irailaz geroztik:

II.- Aita Lhandek dio, erri euskaldun askotan, bederatziruarenak erderaz egiten direla. Lenago ere ibili zuen Euskaltzaindiak arlo auxe, ta orduan bezela erabaki da. Apaiz jaunai galdetzea zer bederatziruaren bear duten Euskaltzaindiak igorri dezaien. Erabaki au ere Gotzai jaunari itzez-itzez egingo zaio.

1928ko abenduaren 20an, ber bilkurako bigarren egunean:

II.- Larrusquet (sic) apaiz jauna, berak egin duen oraingoxe lan eder bategatik Euskaltzaindik bere urgazle izendatu du.

Duda barik, urgazle berri hori Jean LARRASQUET barkoxtar apezka du. Hizkuntzalaria, linguistikako doktore igan zen «Faculté des Lettres de l'Université de Paris delakoan» zubererak duen azentu tonikoa ikertuz, eta horren tesia 1928an agertu zen titulu honekin:

Action de l'accent dans l'évolution des consonnes étudiée dans le basque souletin – Etude expérimentale, avec 81 figures dans le texte et trois cartes hors texte – Thèse complémentaire pour le Doctorat ès Lettres – Paris, Librairie Vrin, 6 place de la Sorbonne.

Lhande bere aldetik fonetikari zinez etxekia zen, eta Euskaltzaindiari hastetik eskatu zion fonetikako laboratoriora bat eraiki zezan.

Bestalde Lhandek eta Larrasquetek elkarrekin lan bat eginen dute Etxahun-Barkoxeren biziak eta obraz. Eskualzaleen Biltzarrak 1946an agertuko die, titulu honekin: *Le poète Pierre Topet dit Etchahun (1786-1862) et ses œuvres.*

Ipuinetik historiara igaiteko lehen urrats bat izan zen, eta gero Jean Haritschelhar zinez urrunago joanen da, «Etxahun xaharraren» pausoak eta idazlanak zorrozki aztertuz leku askotako paper zaharretan.

Baina itzul gaitezen Euskaltzaindiko Batzar Agirietara, Lhanderen presentzia fisikoaren ala bestelakoaren bila:

Andoain'go Udal-etxean 1929'ko agorrilaren 22an.

I.- Aita Lhande-ri eskatu bear zaizkio, eman albalezazke bere iztegirako bildu ta gertu dituen gaiak.

Bera ez zegoen bileran.

Aipurik ez dut ediren ondoko lau liburutan (1931, 1932, 1933, 1937).

1935eko liburuan, aipamen hunkigarri hau:

Iruñan, KANPION jaunaren etxean, 1934-ko Orrilaren (maiatzaren) 23-an:

V.- Aita Lhande gure euskaltzainkide maitea, gaxo dagola jakin degu. Zinez atsegabetzen gaitu berri onek, eta beretzaz geiago jakin bear degu.

Lhande egun haietan, (apirilaren 27an), zinez eritua zen, ezin mintza, hitzak ahantzirik. Emekiño elestan ikasiko du berriz, euskarari esker. Gorabeherak ukanen ditu, baina orokorki ez du gehiago bere maila distiranta erdietsiko.

57 urteetan erdi ezindurik gertatzen da, behar bada Indian jasaniko eguzki kolpe baten ondorioz, eta beste 23 urteak ahal bezala biziko ditu; azken hamarrak, Atharratzeko ospitalean.

Halere Euskaltzaindiko bilkura batera berriz agertuko da behin: 1949ko irailaren 30ean, Donostian. Euskaltzain osoen kopurua hamazortzitara igaiten da. Berriak: Dassance, Lafitte, Lafon, Manuel Lekuona, Saint-Pierre.

1921eko irailaz geroztik, Lhandek bigarren agerraldia du Euskaltzaindian, bestea 1928koa izanki, eta 1949ko hau azkena ere. 1950ko urrian, ezin etorria adierazten du, Dassancerekin batera. Hor urgazle berrien izendapenetan agertzen dira Pierre Charriton eta Guillaume Eppherre apezzen izenak. Gero txintik ez.

* * *

Hor naizeno bigarren gai bat aipatuko dut, Aita Lhanderi lotua: euskal fonetikarena, horretan ere sudurra sartu baitzuen. Jarraian eragin baten hastapena erdietsi zuen, baina beste segidarik gabe orain arte. Agian pilota teilatutik aterako dugu, sake berri baten emateko, merezi baitu.

FONETIKAZ LHANDEREN artikulu bat:

ESKUALDUNAK Astekarian:
1717.zenb., 1920-III-19.

L'ABBE ROUSSELOT
et la Langue Basque

Le distingué celtisant et éminent écrivain qu'est Charles Le Goffic, présentait hier aux lecteurs de la LIBERTE «un grand savant méconnu», un travailleur acharné et modeste pour lequel il revendique à juste titre une chaire officielle en Sorbonne: l'abbé Rousselot, l'inventeur de la méthode nouvelle de la phonétique expérimentale.

L'auteur de DIXMUDE a dit les services rendus par l'humble abbé, au cours de cette guerre, dans l'étude du repérage des sons, et ses applications immédiates. Il a mentionné l'extension pratique de ces découvertes au domaine même de la pathologie. Enfin il a indiqué l'apport insoupçonné de lumières qu'est venu offrir à la linguistique moderne l'invention de l'obscur préparateur au Collège de France.

Or, il y a dans l'œuvre de l'abbé Rousselot un point spécial qui est de nature à intéresser vivement nos lecteurs basques, landais, gascons, bigourdans, etc. et plus encore ceux qui s'attachent à l'étude approfondie de nos dialectes romans d'une part, à l'étud du basque de l'autre.

C'est que seul l'abbé Rousselot, avec sa méthode objective d'enregistrement et l'inscription automatique des sons, est parvenu à trancher irréfutablement les controverses qui s'élevaient à tout instant au sein des académies locales, sur la nature de tel ou tel son, le signe orthographique à choisir pour distinguer tel phénomène phonétique de tel autre, sur le caractère dental, labial ou palatal de telle ou telle variété de prononciation.

En Catalogne en particulier, quand se fonda l'Académie de la langue catalane, à la faveur du mouvement de renaissance littéraire et linguistique créé par l'apparition, et bientôt les foudroyants succès du grand parti nationaliste ou autonomiste, il y eu d'abord entre académiciens des deux versants des Pyrénées de belles batailles. On inclinait à faire choix d'une orthographe non point conventionnelle, comme il arrive dans toutes les langues, mais rigoureusement phonétique, c'est-à-dire exprimant par un signe spécial et réservé chacune des nuances de prononciation. Ce fut la bouteille à encre. Les variétés employées de Perpignan à Barcelone s'échelonnaient en files aussi nombreuses que les crêtes, les gorges et les vallées de toutes les Pyrénées. On ne serait pas sorti de l'imbroglio si M. Meillet, le savant professeur de grammaire comparée à la Sorbone n'eut conseillé de remettre l'arbitrage entre les mains – et les appareils – de l'abbé Rousselot. «Vous voulez, dit l'abbé, savoir si votre son chuintant de la vallée de Prades est un s ou un j? Faites-le passer par un cornet enregistreur de mon appareil et mon appareil vous donnera la réponse.» Et en effet, tous les cas de litige tenant de la phonétique furent ainsi tranchés au moyen de l'ingénieuse méthode.

Les Catalans n'ont pas tardé à donner de leur admiration et de leur reconnaissance pour l'abbé Rousselot un témoignage éloquent. Dès que leur Académie eut obtenu d'avoir à Barcelone un local vaste et spécialement aménagé en vue de ses travaux, elle y fit réserver un corps de logis qui serait exclusivement destiné au laboratoire, au cabinet et aux archives de phonétique expérimentale. Aujourd'hui l'œuvre est achevée: les appareils de l'abbé Rousselot sont installés et fonctionnent, on peut le dire, continuellement. Toutes les variétés dialectales des plus insignifiantes vallées pyrénéennes sont inscrites, fixées, puis classées et conservées, reproduites au besoin pour des échanges avec des laboratoires de Hambourg, de Koenigsberg ou de la Havane ou des communications aux sociétés savantes.

Le Pays Basque pourtant possesseur d'un trésor encore plus rare que les langues romanes, puisque son ESKUARA contemporain du mammoth et de la hache de pierre pour employer l'expression d'un savant allemand, a vu naître probablement toutes les langues parlées aujourd'hui en Europe, le pays basque, lui, est en retard sur les Catalans d'une vingtaine d'années environ.

C'est l'an dernier seulement au mois de septembre que fut créée à Bilbao cette académie de la langue basque, dont le congrès d'Oñate en 1918, sous la présidence effective de S.M. Alphonse XIII, avait voté la fondation. Douze académiciens, neuf représentant les quatre grandes provinces transpyrénéennes, trois pour représenter les trois petites provinces du pays basque-français.

Avec une magnificence vraiment royale, les DIPUTACIONES et AYUNTAMIENTOS de Biscaye, de Guipuzcoa, d'Alava et de Navarre dotèrent la jeune académie qui, à sept mois de sa fondation, se voit pourvue d'une jolie rente annuelle d'environ cent trente mille pesetas pour subvenir à ses besoins, payer les frais de réunions, des déplacements, des jetons de présence, des missions, des prix littéraires etc. De plus Bilbao lui fit bâtir dans son nouveau musée des Beaux-Arts un corps de bâtiment qui sera aménagé selon les exigences du goût le plus moderne. En attendant, les DIPUTACIONES lui ouvrent pour ses séances les salons de leurs magnifiques palais à Bilbao et à Saint-Sébastien.

Une des premières préoccupations de la nouvelle académie fut de s'assurer le concours de l'abbé Rousselot. Dans une langue comme le basque, qui n'a été conservée à travers les siècles sans doute innombrables que par la tradition orale, il importe souverainement de saisir avec la plus scrupuleuse et objective fidélité au moins ce dépôt presque entièrement phonétique et vocal. Aussi l'Académie a-t-elle inscrit à la base même de ses travaux la création d'un laboratoire et d'archives de phonétique expérimentale. Pressenti (Pressenti?) par l'un des membres de l'Académie, M. Julio de Urquijo, le savant directeur de la *REVUE INTERNATIONALE DES ETUDES BASQUES*, l'abbé Rousselot a marqué son désir pressant d'apporter son concours le plus actif à la fixation phonétique de l'ESKUARARA. De fait, lui seul pourra trancher le différend créé au début même des travaux de l'Académie par certains procédés orthographiques qu'ont introduits récemment les nationalistes: en particulier l'usage du Z à la place de l'S chuintante forte, prononcée jusqu'à ce jour par la presque totalité des Basques, dans leur nom même et celui de leur langue: ESKUALDUNAK, ESKUARA. Quand on aura fait défiler devant les appareils enregistreurs de l'abbé Rousselot une centaine d'illettrés dépourvus d'esprit de parti et choisis en divers points des pays, le problème sera résolu.

Aussi, en vue (au vu?) des services déjà rendus par l'abbé Rousselot à la linguistique romane et à la linguistique basque, nous n'hésitons pas, nous les Basques, et aussi nos amis gascons, béarnais, catalans, etc. à appuyer de toute notre force la réclamation faite ici même pour M. le Goffis, pour que cesse le «scandale» de la quasi disgrâce dont M. l'abbé Rousselot est l'objet et à demander pour lui, avec les plus vives instances, non point des décorations – il n'en a que faire – mais son élévation à une chaire officielle en Sorbonne qui lui permettra de donner enfin à son invention tout son éclat et tout son essor.

Pierre LHANDÉ
de l'Académie de la langue Basque.

R. M. AZKUEREN XEDEA

Hortik laster R.M. Azkue euskaltzainburuak Jean Etchepare euskaltzain urgazleari, 1920ko maiatzaren 17an, gutunez harrigarriko proposamen ederra egiten dio/ zion, hitz hauetan, alegia:

«...1° Pozik irakurri duela zure ezkutitz (*lettre*) 13-koa – 2.en Madrid-ko Menendez Pidal izkeltzain andiari oraintxe idatsi (izkribatu) diola: zuretzat an, sei bat ilabeterako, bizibide egokiren bat (quelque emploi digne) ediren dezan, zuk bitartean PHONETIQUE EXPERIMENTALE nola erabili bere CENTRO DE ESTUDIOS HISTORICOS-en ikas dezazun – 3.en Gero alegin eginen degu, zuk, PLAZA ori utzi-orduko, inguru auetan sendalarigo (mediku-plaza) bat izan dezazun – 4n Euskaltzainez (academiko-gisa) besteak bezela izanen dezu zuk ere: batzaldi (séance) bakoitzeko 25 peseta (...) eta yoan-etorri ta HOTELetako txanpon (gastu) guziak Euskaltzaindiaren gainera izango dira.– 5n Menéndez Pidal-en erantzunarena artuta batera ezkutitz berri bat igorriko dizut.

Berriz artio zure agindupean

Azkue

(...)»

Baina Menéndez Pidak ezin izan zuen toki egokirik aurkitu Madrilen Jean Etchepare medikuarentzat, eta horretan gelditu zen Azkueren xedea.

R.M. Azkueren gutun hori eta Etchepareren erantzun batzuk ageri dira Kepa ALTONAGAREN *ETXEPARE ALDUDEKO MEDIKUA* liburuan, 149-152. orrialdeetan.

LARRASKETEN LANA

P. Lhandek bere Zubero xokoan arrakasta zerbait erdietsi zuen euskal fonetikaren alde. Horren aholkuei jarraikiz, zubererak duen fonetika ikertu zuen **Jean Larrasquet** barkoxtar apezak, bereziki azentu tonikoa, lan honi esker linguistikako doktoregoa merezituz, gorago ikusi dugun bezala.

Dena dela, euskara baturako bidea idatzitik hasi dugu, eta hola behar zen, bereziki grafia bakarrarekin.

Azkenean dator ahozko euskararen landu beharra, hala nola irakaskuntza eta irrati-telebistetako hizlariantzat.

Horretan anitz balio duke atlasgintzan bilduriko ekei jori eta nasaiak.

AITA PIERRE LHANDE-ren LANAK

Jean-Louis Davant

LEHEN PEREDIKÜA

Eüskaldün famatü batek / biltzen gütü heben egün
Pierra Lhande izan beitzen / mündü güzian ezagün.

Aita züan atharraztar, ama berriz mendikotar
Baionan sortü zen eta / gero handitü zalgizar.

Loiolatar Lagündian / sartürük apeztü beitzen
Gipuzkoako probintzian / eskolemaile sartü zen.

Hamalauko gerlala / gobernüak züan deitü
Erizain bezala Pierrak / Italian parte hartü.

Lehen euskaltzainetarik / izentatürük izan zen
Haren hiztegi handiaz / orano gira baliatzen.

Espainiako gobernüak / hegoaldeetik ohiltü
Izkiribüz eta mintzaldiz / eüskaldünegi zela(a) agertü.

Paris aldean izan zen / Abbé Pierreren aitzineko
Zernahi obra eginez / jente xeheen lagüntzeko.

Notre-Damen et(a) irratiz / peredikü harrigarritz
Ebanjelioko mezüa / hegatzen gainez ekarri.

Mündü güzitik zabilan / misiolari lanean
Bereziki Ameriketean, Madagascarren, Indian.

Eki kolpe batez goizik / ezintürük agitü zen
Eta ümilki bizia / ützi züan Atharrazten.

* * *

1. JELKALDIA

1886ko barantailan (otsailan), Baionan jelki maletekin Pauline Heguy-Lhande, Janpierra Lhanderen alargüntsa gaztea. Harekin ahizpa eta senar zenen

bi alabak (Stéphanie eta Valentine) eta bere hiru seme gazteñiak: Pierre (Pio), Jean eta Marcel.

Pauline

Ene hiru semettoak / eta bi loba maiteak
Ahültürrik ützi gütü / züen aitaren joaiteak.

Aita züena bizi zeno, Baionan goxoki ginen
Orai sosa xühürtürrik, Zalgizen gira egonen.

Alokaidüa kentürrik, hein bat bizi gaiteke han
Maite düzüen etxean, gurea den Apphatian.

Pierra

Ihiztekan ariko niz / üngürüko harixtoian
Eta meza emanen düüt / arrebekin selaürüan.

Stéphanie

Meza emaiten laket niz / ez balin bada lüzeegi
Zü tai gabe ari zintake, sekülan ez zaizü aski.

Pierra

Ihizteka denboran phürü, mezarik ez dikezügi
Eta debeiatü baiko, honttoak emanen deitzüt.

Pauline

Han antzakiko ziraie, bazterrak zabal beitira
Orai abia gitean, ülüneko erretira.

Badoatza.

* * *

2. JELKALDIA

Zalgizen jelki Pauline eta lehen aüzoko etxeanderea.

Pauline

Ene aüzo maitea, hona ene istoria
Llabürra eta tristea, bena bost haurrez joria.

Gazteñirik esposatüz / ahizparen alargüna
Berehala galdü nüan / zühürtziatzko lagüna.

Aüzoa

Haur eijerrak hor dütüzü, arraheinki eraikiak
Bi ahizpa, hiru anai, ezinago adelüak.

Pauline

Bena batek arrenküra / hanitx emaiten ditazü
Pierra dohainez beteak / segürtamenik ez dizü.

Apeztü nahi lükezü, eta hori dit ametsa
Pena handia nikezü / bide hori gal baleza.

Bortüko hur gaitza düzü, nekez antzokatzen dena
Beldür nüzü sentokeriaz / ito dakion ahalmena.

Aüzoa
Bena Pauline gaixoa, abantxü düzü heltürrik
Seminario handi hortan / kasik erdia beterik.

Pauline
Ateka gaitzetan dela / bihotz oroz dit senditzen
Ama baten üsno barna / hein hortara deia tronpatzen?

Aüzoa
Otoitzeginen dit züen, hau bederen ahal beitüt
Esperantxa ez otoi gal, Pierrak indarra badizü.

Pauline
Eskerrik hanitx aüzoa, herritar honak ditizüt
Bena zü aüzo lehena, beharrik ondoan zütüt.

Badoatza.

* * *

KANTA 1

AMA

Maitatüa sobera nintzalarik haurra
Ez nakian nik zer zen amaren beharra
Hiri batetan orai niz ni bakar bakarra
Amaz orit ordüko, horra zait nigarra!

Hegalñiak azkartzen senditüz geroztik
Beitoatza txoriak ohantze goxotik
Halaber joan nüdüzün amaren altzotik
Ahatzerik benaie herrian engoitik!

Haatik ama gaixoak ez naü ez ahatze
Üsü deit Xiberorik igorten goraintzi
Hautse neion bihotza nüanean ützi
Enetzat baizik ez da / halere han bizi.

Aho batek eztiki diolarik «Ama»

Hitz goxo bakoitx horrek mündü bat derama
 Ama beno hoberik zer daiteke asma
 Horren maitatzen arren gitean oro tema!

*Hitzak: Jules MOULIER «OXOBI» bidarraitar apez euskaltzaina (1888-1958)
 Antzerki honen idazleak zübereraz egokitürik.*

Ahairea: Urrundik ikusten dut, ikusten herria (11)

* * *

3. JELKALDIA

Baionako apezgeitegi handian, borta urdinetik jelki Pierra Lhande.

Lhande (koblakaz, «Maria Solt eta Kastero» kantorearen ahairean)

Baionako apezgeiak, bizi gira zerratürik
 Arren koblakan hasten niz, ene borta zabaltürik
 Lagünak entzün ezazüe, libürüa baztertürik
 Libertatearen aizea, sorleküak buhatürik!

Erditik jelkitzen da seminario handiko бүрүзagia eta Lhande gaizkitzen dü:

Pierra Lhande jaun gaztea, heinetik elkitzen zira
 Isil zite berehala, eta borta hori tira!

Lhande
 Jauna debeiatzen nüzü, presontegian bezala
 Ontsa jasaiten düanak, ederki goza dezala
 Mendi aldeko txoria niz, ez zait gustatzen kaiola
 Lana hobeki egin niro, libertate harekila!

Bүрүзagia
 Ez düzü lehen aldia / kanpixki bazabiltzala
 Zerrailüaren gainetik, ergi ñapürra bezala.

Pazentzia higatürik, kexatü behar dit
 Etxe hontako legea / betarazi zure despit.

Leküa Zalgizen düzü, geroari pentsatzeko
 Harat idatziko deizüt, zedarrien finkatzeko.

Bүрүзagia erditik badoa.

Lhande: Ai, ei, eta, gaixo ama!

Borta urdinetik badoa.

* * *

4. JELKALDIA

Zalgize Apphatian jelki Pauline eta Pierra Lhande, hau seminarioko letera esküan.

Pauline

Pierra seme malerusa, gütün horrek eho nizü
Mintzatü behar dizügü, orai zer egin gei düzü?

Apeztekoa zinela / uste nizün aspaldian
Berri horrek üzten nizü / etsipen izigarrian.

Pierra

Apezteko xedeari / ez diot ez egin üko
Bürüzagien hersikeriak / ez ditazü baztertüko.

Pauline

Arren zerbait bila zazü / beste diozesa batetan
Apentziala segürrenik / apez ordena horietan.

Paueko Aita jesüitek / erretreta bat gisala
Antolatüririk beitiüe, deititzazü berehala.

Pierra

Ütz nezazü pentsatzera / denbora buxiñi batez
Asperra egotxiko dit / ihiztekala joaitez.

Ama badoa.

Pierrak ihiztekako arma hartzen dü, eta letera txilintxau ezarten.

Lhande

Basihieza hiltzen dü / pena buxi bat kolkoan
Harek ez beitiü ogenik, bizitza bai gogoan
Letera tzar honek aldiz, hartze dü tiro ederra
Eta xüxen har dezala / ene armaren üzkerria!

Tirutzen deio eta badoa.

* * *

5. JELKALDIA

Jelki Pierra Lhande eta bi satan: Eskandala eta Ttentamentü.

Ttentamentü

Pierra gazte lerdena, sotanaz ez troza
Tristüra baztertürrik, bizitza goza.

Eskandala
 Eliza katolika / zaharkitürük da
 Gazteria galdürük, non düke segida?

Lhande
 Hala da zahar dela, gibeloï gogorra
 Sotiltü behar lüke / mintzajen idorra
 Teologia ere / zolatik berritü
 Diziplina torpea / heintto bat arintü.

Ttentamentü
 Denbora galdüko dük / hire ametsetan
 Ützak eliza beltza / bere komedietan.

Eskandala
 Hire fedea ere / üztarri latza dük
 Jinkorik ote baden / ezin da probatü.

Lhande
 Jinko honik ez balitz, non zinatekeie
 Güdükatzerik gabe, zer lan zünükeie?
 Etsai bako armada, zer ezdeüskeria
 Bakean üt nezazü, «janfutre» pare!

Satanak badoatza.
Bi aingürü erditik jelki, Lhanderekin dantza-jauzi baten emaitera.

* * *

KANTA 2

Jelki Lhande eta Kreatiüren kantika kantatü aitzin erran:

Paueko erretreta hark / hon handia egin beiteit
 Jesüiten Lagündi hortan / berehala düüt sartü gei.

KREATÜREN KANTIKA

Jinko Jaun ahaltsü hona
 Zuri laüdorío, aintza
 Ospe (e)ta esker hon oro
 Zuri bakoizki zor zaitzü
 Eta zur(e) izentatzeko
 Hon den jenterik ez dago.

Laüdatüa bai zü Jauna
 Kreatüra güzietan
 Lehenik eki anaiaz

Harez argitzen gütützü
Ederra da, distiranta
Goikoa zure miraila.

Laütorio zuri Jauna
Aize anaiaz, aireaz
Odei eta zohardiaz
Eta denbora güziez
Haier esker bizi gira
Zure kreatürak oro.

Laütorio zuri Jauna
Arreba hur balios, apal
Prezios eta xahüaz
Ber heinean sü anaiaz
Gaüaz ekiaren orda(r)i
Eder, argi, bero beita.

Laütorio zuri Jauna
Ama et(a) arreba lürraz
Hazten et(a) azkartzen gütü
Zer nahi früta emanaz
Lili koloredünekin
Eta belhar honekilan.

Laütorio zuri Jauna
Zure maitez et(a) amorioz
Parkatzen düenen beitan
Nahigabeak jasanez
Zorihontsü baketiarrak
Ko(ro)ha emanen deiezü.

* * *

6. JELKALDIA

Jeiki Aita Longhaye irakaslea eta Lhande apezgeia.

Lhande
Iñigotar Lagündiala / Jinko honak nizü deitü
Ene jaidüra ñapürra / zedarritü nahi beitü.

Ühaitzaren indar basa / barreatüz ahültzen da
Bazter azkarren artean, sortzen zaio argindarra.

Longhaye
Dohain ontzi bat zirade, aberats izan ahala
Senteria gida zühürki, zamari hona bezala.

Jesükristen hitza dügü / jenteer helarazi behar
Ahal bezain klarki mintza, hor gatz eta piper ezar.

Idea gogor elibat / builtaka borogutzen deitzüt
Jansenisma Eüskal Herrian / orano azkar zitazü.

Lhande

Iparaldeko fedea / barnoia bezain azkarra
Hein bat bortitza da eta / badü zabaltü beharra.

Longhaye

Ohartzen hasirik zira, bide hona hartzen düzü
Lot arren Jinko honari / eta entelegüari.

Entelegüaren berme, Jauna da gotorleküa
Aterpe hau aski zaizü, ene ikasle haütüa.

Lhande

Eskerrak errejent hona, lazgarriko zorra deizüt
Hola fededün egonez, apezgoala beniz heltü.

* * *

7. JELKALDIA

Zalgizen 1910eko agorrilan, Pierre Lhanderen lehen mezako, jelki apez berria, familia, serorak, eliza gizonak eta herritarrak.

Denek kanta, «Magnificat» kantikaren ahairean:

Goresten düit, goresten düit / bihotz oroz Jinko Jauna.

Lhande

Neskatoxe bat hartürik / güartean amatako
Gizaseme zinen egin / jentearen libratzeko.

Oro

Odola isuri düzü / denentako kürütxean
Hanitx maite gütüzüla / erakutsirik hiltzean.

Lhande

Zure hitzen aragian, odol bizi emailean
Biltzen eta hazten gira / mahainaren ützülian.

Oro

Zur(e) Ezpiritü Saintüaz / bizi zira gure beitan
Argitzen eta berotzen / gütüzüla nekezietan.

Lhande

Heben ere ama hon bat / zuri esker nizün üken
Eüskal Herria ber gisan / amatako dügü züzen.

Oro
 Jauna salba zazü arren / gur(e) Eüskal Herri maitea
 Benedikatüz halaber / hebenko ama kentea.

Lhande
 Aitak ber gisan prefosta / benedikatzen düütüzü
 Egiazko aiten beharra beita, behinere bezain segür.

Oro
 Goresten dü, goresten dü, bihotz oroz Jinko Jauna!

* * *

KANTA 3

IÑAKI

Iñaki
 Jinkoak igorria
 Lürrean izatera
 Jesüsen
 Güdarien
 Bürüa!

Biltzarrak
 Hartü zütü
 Begirale
 Saintützat!
 Zü zira
 Nausi lehen

Hoberena
 Guretzat!

Iñaki,
 Otoi entzün gitzatzü
 (E)ta begira gitzatzü.

Bai denek
 Eüskaldünek
 Hari gure
 Bihotzak
 Harena da
 Herria,
 Ibar, oihan
 Mendi gora!

Zelütikan
 Saintü hona
 Etxek bat
 Zazpiak!

Etxekazü
 Jaungoikoa
 Eta lege
 Herrikoa.
 Etsaiaren garaitzeko,
 Zük mana
 Eüskaldüna!

Güdükan sartürük
 Ezpata esküan
 Eüskaldünen alde
 Zelüko indarraz
 Zük begiratürük!

Eüskal Herria
 Dohatsü biziko da,
 Zük, Iñaki,
 Zaintürük!

Pierre Narbaitz apezak egokitürük (1910-1984).

* * *

8. JELKALDIA

Hernaniko kolegioan, jelki Lhande, ikasle talde batekin.

Lhande – Jinko honak deizüela egün hon!

Ikasleek – Bai zuri ere, jauna, parte hon!

Lhande – Galto bat zuri, Antton: zonbat Jinko dira?

Antton – Ez da bat baizik!

Lhande – Egia diozü, bat baizik ez beita.

Eta orai dener: zoin da Jinkoaren manu handiena?

Ikasleek:

– Ez eho!

– Ez ebats!

– Ez gezürrik erran!

– Ez gaizkirik erran!

– Ez ama tronpa!

– Ez aita ere!

– Igantea errespeta...

Lhande – Ontsa! Bena manü bat bada horien gainetik, horien ütürri, eta hau da:

Jinko hona maita bihotz oroz, güzien aita beitügü.

– Eta bigerren manü handia, lehenaren üdüria:

Jente oro maita gure büürüa bezala, denak haurride beigira.

– Algar lagünt, algarri parka, Jinko honak egiten deigün bezala.

Bi manü horik bete balite, gerlarik ez lizateke mündüan...

Jelki Mikel postaria.

Mikel

Berri gaiztoz horra nüzü, gerla delarik Frantzian

Gobernüak manü deizü / armadalat hel zitean.

Lhande

Sei urtean heben nago, erdia niz Gipuzkoako

Agur arren haur maiteak, agian ez sekülako!

Badoalarik, ikasleak jeiki dira:

– Agur Aita Lhande!

– Zorte hon gerla hortan!

– Kasü zure büürüari!

– Bertan ützul zakigü!

9. JELKALDIA

Italiako Alpetan, alemanen aitzia, italianoen lagüntzera joanik da Frantziako armada.

Jelki bi armadak (alemana eta frantsesa).

Güdüka.

Gizon bedera erorten zaie kolpatürik.

Bi armadak erretira, Alemaniakoa «türk» aldetik, Frantziakoa bestetik.

Erditik jelki Aita Lhande frantses soldado arropan, kürütxe gorriaz markatürik, ber gisan aleman bat eta bi erizain andere.

Aita Lhandek bi zauritüak benedikatzen dütti.

Erditik eramaiten dütti: frantsesek alemana, alemanek frantsesa.

* * *

KANTA 4

Jelki frantses soldado bat kolpatürik eta kanta «Mündüan malerusik» kantoreraren ahairean.

GERLA ZIBILA

Eginbide torpea bete dü gazteak
Bena zer erauntsi dü büri den jenteak
Abürü püblikoen gidari kenteak
Apez, errejent ala politikariak?

Gazteria eder hori handiek ehortzi
Ehaiterat igorri beste gazteen aitzia
Kosia kosiari ganibeta bertan
Sabeletik sartzera lohitze batetan.

Hiru Estatü handik, ürgüilüz hantürik (1)
Zibilisazionea zinez ükatürik
Basakeria hütsean ütsüki sartürik
Gerla zibilean da Europa gardürik.

Gure masakreala hürüntik bildürik
Gizonez koloniak ausarki hüstürik
Mündüa lanjerean holaz ezarririk
Enetako ziraie kriminal deitürik.

(1) Alemania, Britainia Handia eta Frantzia, Romain Rolland frantses idazlearen arabera (1866-1944). Kantore honen ütürria, haren idazlan bat da, «Au-dessus de la mêlée» (1915).

* * *

10. JELKALDIA

Jelki Pierra Lhande, Piarres Lafitte, Philippe Aranart apezak.

Lhande

Egün hon züer Jinkoak, esker mila jin beitzide
Hiztegi bat züekilan / adelatü nahi nüke.

Aspaldian hasirik düt / zalgiztarren hitzak biltzez
Eta gaineala Londresen / paper zaharrak ikertzez.

Lehen hiru hizkiena / orai artino düt bete
Haatik aitzina joaiteko, züen beharra banüke.

Lafitte

Ene partetik ni ere, hitzen ihizlari nüzü
Bena holako lan baten / agertzeko sosa pezü.

Lhande

Püntü hortan ez axola, jesüiten diharüz date
Eta ene idazkaria / züen hitzen troxazale.

Aranart

Nik ez dit hüllanik ere / züen jakintzaren heinik
Lafitteren kopiazale / nükezüe arraheinik.

Lafitte

Lan handia dikezügu, haatik ez da bühürria
Ibilbidea beitükezü / hastetikan ezarria.

Lhande

Eskerrik hanitx oraidanik, goatzan ildoan aitzina
Eüskararak merexi beitü / bürütü gei dügün lana.

Aranart

Eni güti zor beiteiket, erranen düt lotsa gabe:
Eüskaldünen argitzeko, libürü handia date.

* * *

11. JELKALDIA

1919eko setemerez, jelki Azkue bizkaitar apeza (euskaltzainburua), Urkijo bizkaitarra, Eleizalde gipuzkoarra, Campion nafartarra eta Lhande zuberotarra.

Azkue

Aita Lhande badakizü / gure talde honen berri
Eüskararen Akademia / nola dügün hasi berri.

Hastapeneko lau kideek / lehen lana egin dügü
Euskaltzainen zionea / hamabietan finkatü.

Gure eüskalki güziak / heben entzünik dirate
Zuberoako jargian / zihau jarriko zirade.

Lhande

Esker mila bihotzetik, ohore sobera düt hor
Ez beitüt entelegatü / zer balentiari düdan zor.

Azkue

Ohore bat beno haboro, euskaltzaingoa kargüa da
Euskararen artzain gaude, izenaren arabera.

Zure lanak ikusirik / haütatü zütügü segür
Ez zirela baratüko / pentsatzea beita zühür.

Lhande

Akademiako lanari / ez dit orano pentsatü
Zük abantzüa beitüzü, zer ote düzü asmatü?

Azkue

Hernanin bizi beitzira, gipuzkera ikasirik
Egiten ahal deiküzü / zerbütü hanitx handirik:

Idazkaria züntükegü, eta kargü horren beitan
«Euskera» aldizkaria / ikusten deizüt esküetan.

Lhande

Oi jesüiten Lagündian / sinestera niz üsatü
Presidentaren erraner / behar dizügü behatü.

* * *

KANTA 5

AMERRI BAKOITZA

Alderdien gainerik, etsaien artetik
Popülü zühür honen hizkuntza zügüna
Europako lehena, denen hontarzüna
Jelki hadi plazala Bernaten hitzetik.

Berozan familia lano güzien petik
Süsta berriz Herria, bila batarzüna
Eta presontegitik ekarran lagüna
Bakean bizi hadin haurren ezpainetik.

Hirekilan gjaudela lümaz, obraz, elez
Eskola, telebista, libürü, kasetan
Irratian, karrikan, herriko etxetan.

Goretsiko haüñagü lanez eta legez
Ofizialki deitüko mündütar dantzara
Bai Amerri bakarra, hi haüñat eüskara.

* * *

12. JELKALDIA

1921eko ürrietaren 28an, Frantziako Tolosan izanik, Gipuzkoalat ützüli nahi da Aita Lhande. Hendaiaiko mügan jelki guardia zibil elibat.

Guardia
Norat ari zira jauna, ez bagira küriosegi
Zeren mezü bat zureztat / gobernüak deigü jaulki.

Lhande
Üsatzen düdan bezala, banoazü Donostiala
Euskaltzaindiko jüntala, Aldundiko Jauregiala.

Guardia
Jauna badüzü epantxü, gobernüaren dekretü
Espainian egoitea / jagoiti zaizü debetü.

Lhande
Hamar urte badü orai / ene heben plantatzeak
Debetü horrek holatan / zer ote dü apentzia?

Guardia
Gobernüa politikan / jüdikatu omen düzü
Ni gaisetiko manüen / ekarle baizik ez nüzü.

Lhande
Iholaz ere ni ez niz / Espainiaren etsaia
Aski probatürük deiot / etxekimentü guzia.

Eüskal Herriaren alde / mintzatzea dü pakatzen
Bena honat ützültzeko / esperantxa begiratzen.

*Lhande badoa.
Guardia zibilek üngürü zombait egiten düe arrapikatüz:
«Una, grande, libre...»
eta gero «hablando cristiano!»*

* * *

13. JELKALDIA

Tolosako Üñibertsitate publikoan, jelki Aita Lhande eta Piarres Lafitte.

Lhande

Üñibertsitateko büria / eskertü behar dizügü
«Institut Catholiquetik» / publikoalat benaü deitü.

Eüskal literatüraz da / ene mintzaldi andana
Uste beno nasaiago / beita eüskal idazlana.

Lafitte

Literatüra praubea / omen da zonbaiten ustez
Eta hala izan daite / generoen zombakiez.

Lhande

Haatik ontsa erauntsi dü / fedez eta moralaz
Hamaseigerren mentetik / idazle honen eüskararak.

Orai zabaltzen ari da / genero güzietara
Eta diren geiak oro / eüskaraz aipatzen dira.

Literatüra nazional bat / hasi züen nafartarrek
Bena bidea moztü zeioen / erresumaren porrotek.

Lafitte

Hamazazpigerreanean, Lapurdik eta Zuberoak
Segida hartü zeioen, ondokoan Gipuzkoak.

Lhande

Bizkaia gero hasi zen, hemeretzügerreanean
Gure literatürako / laugerrena den eüskalkian.

Gaur zinez florean dago / gure zazpi lürraldeetan
Aberasten ari zaigü / bere zentzü güzietan.

* * *

14. JELKALDIA

*Ligiko bortüan den Tintüra Bordan, jelki Aita Lhande, eta kanta bi bertset.
Ahairea: Xarmagarria zare.*

Lhande

Tintüra Borda beita / zelüko leihoa
Ene arrenküretan / heben dit gogoa
Gora baratzen dira / batetik hegoa
Eta larrazkenean / bestetik ürzoa.

Ermita txipi hontan / zütüt hüllanena
 Heben aipatzen deizüt / üsü zorihona
 Zonbait aldiz tristüra, bekanago pena
 Heben errezebitzen / plazerez artzaina.

Artaldearekin hel artzainak eta kanta.

* * *

KANTA 6

TINTÜRABORDA

Tintürabordan ere, hur honak osoki
 Jende hanitx beitüe lagüntü sanoki
 Ahüzkiren gisako lekü bilgarrian
 Eta han bezalako bista ederrean.

Arrapika: Heben gure ardiek alhagia güti
 Bedatse, larrazkenez, bizpahiru buxi
 Gain hartarik halere, noiztara bisitan
 Artzaina laketzen, bai Tintürabordan.

Orhi, Bostmendieta, Arbaila bizkarra
 Mauleko sargiala badoan ibarra
 Eta bi bazterretan, hegien gidari
 Hebentik Maidalena, hantik San Gregori.

Üngüruan oihana, ürzoen haidürü	Azkorrian gorarik, izar bat üdüri
Basabürü güzia bere hoinetan dü	Zure ttaka xuria hürrüntik ageri
Bertan Ibar Exkerra, hor Esküin aldea	Gain hortara heltzea, ibilte nekea
San Mitxelen gerizan, heben aterbea.	Bena bortala baiko, hor oi zer bakea!

Hitzak: J.-L. Davant

Müsika:

* * *

15. JELKALDIA

Jelki Pariseko «türk» andereak, «look branché» batetan.

Lhande jesüita hori, ai zer kokillota
 Zinez burratzen gitin, ezarten dehota.

Ama Eüskal Herritik / hürrüntü behar dü
 Hortan indar sobera / hartzen ari beitü.

Jesüiten argi hori / beittü gü partida
 Jansenismaren beltza / gibeltzen hasi da.

Errelisioe bortitza / egokiena zaigü
 Zaharrak lotsan bizi, gaztek hori hü gü.

Jansenismari esker, gazteak ihesi
 Gisa horrez behar da / paganoarazi.

Eüskal Herri ejjerra / dezagün izorra
 Lan hortan gü girade / Troiako bohorra.

Lhande bertan doala / «banlieue» batetara
 Miseria gogorrenak / han goza ditzala.

Pagano, komüniste, zorriak, hetika
 Intzestü, pedofilo, lapur eta kaka!

* * *

16. JELKALDIA

*1925ean Paris üngürüan, jeiki Lhande eta Mortier ontsa deitü apeza, egiaz-
 koa, ez idazleak asmatüa. Hau pallota esküan, Lhande plan batekin.*

Mortier
 Pariseko «banlieue» hontan, izigarri da miseria
 Eta manera bereziz, alojatzeko nekezia.

Ahal bezala niz ari, lagüntzaleak bil eta
 Egoitza berri egiten, herri etxeekin prefosta.

Lhande
 Miseria latza ber gisan / hanitxen osagarrian
 Izan dadin korpitzean, halaber ezpiritüan.

Mortier
 Korpitza sendo lehenik, eta ondotik arima
 Eri baten aitzinean, hola(a) ari zen Jesús Jauna.

Lhande
 Biak batean egin zütüan, biak batetan sendotü
 Hortan imita dezagün, korpitz-arimak artatüz.

Jesüsen deia oihüsta, ez dezagün ützeroko
 Horren indarra balia / güzien arrapizteko.

Irratiz dei eginen dit / güzien bihotz honari
 Eta denen soser esker, «banlieue» hau dezagün berri.

Mortier

Arrazu düzü lagüna, sü hori pitz dezagüla
Etxe berriekin batean, praubea jeiki dadila.

* * *

KANTA 7

MAITATZEA = LAGÜNTZEA

Jeik hadi fededüna, jeik hadi jentea
Lürra peza oso dük, eta güzien ama
Hor akortean daude / Jinkorik gabea
Filosofoak eta / Bibliak errana.

Historian ezin da / berriz gibel egin
Eta geroan ere /miraküülü güti
Zerbait ahal dükegü / politikarekin
Potere buxi hori / ez dezagün ützi.

Beharrünanta lagünt, norik bere heinean
Bakoitxak egin diro / noiz nahi bizian
Hortako ez da behar / eskola handirik
Ez eta fortünarik / Burtsan jokatürük.

Alargüntsa praubeak / zerbait eman züan
Haboro balin badüt, ahal düit haboro
Hein bat ontsa parteka, bizi jüstizian
Lür hau biziaraziz / orai eta gero.

* * *

17. JELKALDIA

1927ko barantailaren (otsailaren) 2an, «Poste National Radio-Paris» irrastian, jelki Lhande eta kasetalari bat.

Lhande

Otsoaren basakeria / noiz ützi dü gizonak?
Jesüsen Berri Honari / beha ziteie lagünak!

Jinko honak maite gütü, bai eta libratü nahi
Horrez dü bere semea / gütardealat igorri.

Jinkoaren erresuma / Jesüsek erein mündüan
Erier eman sendotzea, bihotzer ezpiritüa.

Kasetalaria

Gük zer egin dezakegü / erresuma berri hortan?
Jinko Jaunak ez ote dü / aski ahal bere beitan?

Lhande

Jinkoa ezpiritü da, hortarik emaiten deigü
Ezpiritüak ez dü eskürik, gureak peresta ditzogün.

Beharrünant hanitx bada / non nahi gure müdüan
Lagüntü behar dütügü, lehenik gure kantüan.

Kasetalaria

Mündü hontakoa ote da / Jinkoaren erresuma?
Uste nizün hil ondoko / zatekeala zorihona.

Lhande

Jaungoikoaren erresuma / gure lür hontan da sortzen
Lantare baten ber gisan, dügularik hureztatzen
Maitarzüñaren ekian / hanitx ederki handitzen
Eta Jesükristi esker, zelü gainean lilitzen.

* * *

18. JELKALDIA

1930ean Buenos Airesen, jelki Lhande, Irigoien Argentinako Presidenta eta beste jente elibat.

Lhande

Amaren sorleküari / agur deiot bihotzetik (1)
Amerikar eüskaldüner / goraintzi Eüskal Herritik.

Zortzigerren probintzia, heben dügü Amerikan
Parte bat Kalifornian, lehenikan Argentinan.

Ene herritar maiteak, azkar ditzagün lotürak
Eta züek haurrideak, etxek eüskal ohidürak.

Irigoien

Ohore handia zaigü / zure bisita goxoa
Arbasoen herrialat / ützüil dezagün gogoa.

Europaren etsenplüa / behar dügü Argentinan
Gure jentarte osoa / laster joan dadin aitzina.

Lhande

Bi aldeetarik badügü / algarrekin ikastea
Züek bil demokrazia, gük etxek züen fedea.

(1) Pierra Lhanderen ama Montevideon sortürrik zen, Uruguain, Rio de la Platako beste leihorean.

Elizako бүрүзәгiek / хүррүнтү naie bekaitzez
 Зүен артеан lan emaitез / hirur urtez beren ustez.

Jaun horiek ez dakikee / zoin irus nizan зүекин
 Maleruski fini diket / hiru hilabeterekin.

* * *

KANTA 8

EUSKAL ARGENTINA

Esperantxa gogoan

Hartüz itsasoa

Argentinako zelai gozoan
 Sartü arbasoa.

Arrapika: Bai, bai, bai, bai, bai,
 Eüskal Argentina
 Bi aberrien oritzapena
 Eta batarzüna!

Arbasoaren haurrak
 Hanixkatü dira
 Laboraritik jin diktatürra
 Eta Che Guevara.

Popülü bat girela
 Besteak bezala
 Ülün-argiekila normala
 Ezagüt dadila.

Itsaso güti denez
 Oraiko egünez
 Gainti dezagün oi harremanez
 Esküak emanez.

(Bertset güziak bi aldiz eman)

* * *

19. JELKALDIA

1933an Indian, jelki Mgr de Castro (Goako apezküpiia) eta Lhande.

Lhande
 Frantses Xabierren ondotik, Indialako bidea
 Hartü dit ustez hau zela / jinkotiarren lürraldea.

Ikusi dit berehala / heben dagoen miseria
Eta bereziki nolaxe / bazter etxeki den «paria».

Horrez mintzatü behar dit / Mahatma Gandhirekila
Horren aitzi sentorale / hartürik beitü makila.

Castro
«Ezin hunkien» eskandala / Elizan ere badügü
Kiristien artean ere / nahi dütüe baztertü.

Bestalde Mahatmaren gain / misionetako ez konta
Ezpiritü zabala dü, bena zolaz hinduista.

Lhande
Ikusten dit zoin neke den / hebenko elizalana
Nihauk apür dit egiten, halere ahal düdana.

Beroa ez dit jasaiten, ez eta züen janaria
Bena jo beti aitzina, gora Jaunaren loria!

Goatzan Xabierren hobiala, Jatsu hau zer eüskaldüna
Iñigo handi da bena, Xabier dügü jaunen jauna!

* * *

20. JELKALDIA

Erditik jelki Gandhi eta Lhande, hau txapel koloniala esküan.

Gandhi – Ez otoi bürühasik egon!
Lhande – Zihau hala zira.
Gandhi – Ni hebenko eki bortitzari üsatürük nüzü.
Lhande – Bürüa gogor dit, eüskaldüna beniz...

Gandhi
Indiaren libratzea / ez dizügü lan sinplea
Ingalaterra bezain etsai / beitü barneko praubezia.

Korpitzentako gabezia, gogoentako ahülezia
Egoisma, bortizkeria, kasten arteko nekezia!

Lhande
Jesükristen Berri Honak / India berri dezake
Jente güziak bardintüz, eman argi eta bake.

Gandhi
Ber Jinko hona dizügü, gure sinesteak jünta
Jesüs eta Mahometen / mezüa gurean txerta.

Indiaren altxatzeko, denen beharra badüğü
Hinduisma zabal beita, hartan bat egin dezagün.

Sintesia bat ardietsiz, haren beitan bil gitean
Kirstien propaganda / zatizale zait Indian.

Lhande
Ber Jinko hona dizüğü, ez beita Jinko bat baizik
Bena hinduista zira, eta ni aldiz kiristi.

Errespetü hanitx deizüt, bena ez dago indarrrik
Jesüsen oihüstatzetik / epantxatüko naüanik.

Gandhi
Heinaren etxekitzea, hori düğü heben giltza
Algarren errespetüan, denak aitzina gabiltza.

Lhande – Hortan akort nüzü
Gandhi – Eiñherik ikusten zütüt.
Lhande – Xüxen zinen, txapela ezarri behar nikezün: ekiak min egin ditazü...
Gandhi – Ez ziteala hola egon, arta zite berehala!
Lhande – Zaude bakean, behar dena eginen dit.

Algar besarkatürrik, erditik badoatza.

* * *

KANTA 9

FRANTSES XABIER ETA JATSUKOA

Etxeberriko torreak / Leire zaintzen dü fidelki
Joan de Jatsu, so egizü / etsaia denez ageri
Oi Albret errege jauna, horra zizküzü gaiztoki
Ordü deno goatzan arren / iparraldeat ihesi.

Joan de Jatsu zentü baiko, bi semeak dira jeiki
Gaztelako lür armada / nafarrek Iruñean jaulki
Bürüzagia kolpatü, Loiolako jaun Iñaki
Erdi hilik Gipuzkoalat / eraman düe ximenki.

Hirugerrena den Xabier / Nafarroari nigarrez
Parisera ikastera, Espainiari bizkarrez
Han Iñakirekin bakez, Lagündi berrian apeztez
Misioniste joanen zaigü / portüges kolonien trebes.

Japonian et(a) Indian / Ebanjelioa zabaltüz
Euskaldünen estimüa / ber gisan züan hedatü

Txinako mügetan hil zen / eüskaraz otoitzeginez
Nafarroako patrua, eüskararena ber lanez.

* * *

21. JELKALDIA

1934ko bedatsean Radio-Luxembourg irratian, jelki Lhande eta kasetalari bat.

Lhande

Fede güzien gainetik, denena dügü bakea
Borontate honeko den / jente ororen xeda.

Etxe(a)n hasiko da bakea, bena nork ekarriko dü?
Entzüle maitea zihauk / ereinetik jinen zaizü.

Kasetalaria

Kanpoko lanetik landa, non ediren behar dügü
Ez balin badago etxe(a)n, erdia gihauren frütü?

Lhande

Kanpoan ere bakea, pazentziaren haurra da
Bihotz eztien ezta, parkamenaren segida.

Bortizkeria bazter ütüz, lanari lot iraünkorki
Nausikeriaz mesfida, hegalak ez ditzan ebaki.

Kasetalaria

Ürgüülüak astotzen dü, bürüngürüz ütsützen
Ber gisan edanak eta / besta zozoak zozotzen.

Lhande

Iratzarri behar dügü, oi behazale maitea
Kontzientziaren ehaile da / hotzean lo egoitea.

Laster Bazkora gütüzü ...

Hitza galdüririk, Lhande jargiatik erorten da hedailo. Eramaiten düe.

* * *

22. JELKALDIA

Jelki Lhande jargia ibilkari batetan, serora batek egaririk.

Lhande – (Eskü bat büriüala eraikiz)

Zer düt heben? Ezin mintza...hitzik ez horra...

Serora – Orit zite, haurra zinen...

Lhande – Bai ... ama...ama...Zalgize...Apphatia...Baiona...aita...Atharratze...
(*Beso bat eraikiz*) Tintüra Borda!

Serora -Soizü, horra zaizü!
Lhande - (*Esküa tinkatüz*) Esker mila!
Serora – Ametsa lagün nezak...
Lhande – ni Atharratzera
Serora – Urte andana baten...
Lhande – han igaraitera
Serora – Orhiko txoriaren...
Lhande – kantan behatzera
Serora – Parka ditzan...
Lhande – nik egin nigarrak
Serora – Oi xiberotarrak...
Lhande – aitzinean gora
Biak – eüskaldün bandera!

Serora - Ikusten düzü, salbü zira!
Lhande - Santa bat zira!
Serora - Eta zü trüfale bat!
Lhande - A hori ez!

Biak erriz. Lhande emekiñi jeikitzen da, eta jargia lagün., badoatza.

* * *

KANTA 10

ENE SEMEA

Jelki Lhande eta serora. Jargia ibilkarian etzanik, Lhande lo dago. Serora erditik badoa. Hortik jelki, xuriz bezi, Lhanderen ama zena, eta kanta.

Ene semea, ützi züntüdan apezteko mezperetan (1)
Ene ametsa bete zünüan, eta gaintitü ber builtan
Eskerrik hanitx erraiten deizüt, berant handi batekilan
Bena denbora zer izan daite betiereko bizitzan, betiereko bizitzan?

Ene beharra badüzü berriz eternitateko bortan
Süstengatzera horra nitzaizü Holtzarte lazgarri hortan
Franko sofritzen ikusten zütüt pena handiz bihotzean
Kontsola zite, zurekin nüzü, beti zure saihetsean, beti zure saihetsean.

Bai Jinko honak gogoko zütü, zure hütsak ahatzerik
Sofrikarioa jasan behar da, ezin baztertü delarik
Bena Jesüsek zütü salbatü, sakrifizio bakoitxaz

(1) Pauline Lhande-Heguy 1909an zentü zen, Pierra 1910ean apezgoala heltü.

Hari lotzea baizik ez düzü, fedez, maitez, esperantzaz,
fedez, maitez, esperantzaz.

Laster artino, seme maitea, lanoaren haraintian
Argi betean jeikiko zira, herioaren bestaldean
Han ez dükezü eki bortitzik, bena zohardi sotila
Aita-amekin, haurriedekin, adiskide güziekila, adiskide güziekila.

Ama badoa erditik. Berriz jelki serora. Lhande jarten da.

Serora – Pausatü zira?

Lhande – Hanitx ontsa! Amets bat egin dit, ezinago ederra...

Serora – Biba zü!

Lhande – Ama jin zitazü kontsolatzera kantore hunkigarri batez.

Serora – Eta egiazki agertü bazaizü?

Lhande – Ber gaüza zitazü, ber gaüza, ama ikusi beität, eta kantan entzün...

Badoatza.

* * *

23. JELKALDIA

1948ko üztaïlaren bederatzüan, Mauleko Saint François (d'Assise) ikastetxean. Ostirale arrastiri hortan, ikasturtearen ürrentzea handizki ospatzen da, ikasle hoberener sariak emanez: libürü eder elibat bereziki. Zeremoniaren бүрү dago Aita Lhande, 71 urteetan, lerden, bilo xuri, begi urdin, ümoretsü. Mintzaldi eijer eta hunkigarria egiten dü hor bildürik dauden ikasle, irakasle, familier.

Lhande

Atharratzeko herria / nekez dizüt üzten

Bena Lextarre-Maulera, gogo honez nüzü jiten.

Saint François ikastetxean / egon nündüzün ikasle

Haatik behin ezkapï, amaren gana joaile.

(Ikasleek eskü-zartak)

Amak beste gisaz hartü, eta zaharoa bildürik

Presaka gibel ekarri, bi zankoak berotürük.

Ez zazüela ihes egin, arrazu ükenik ere,

Ahal dena oro ikas, ez zaizüe dolütüren.

(Aita-amek eta irakasleek txaloak)

Ikasturte hau joanik, goretzi nahi zütuet

Sari elibat emanez, eta «opor hon» erranez.

Hortan üz-ziko zütüet, ele hütsez ase gabe

Aisa eifñhatzen niz eta / horrez dit hanitx herabe.

* * *

24. JELKALDIA

1949an, jelki Lhande makilari bermatüz, eta serora jargia ibilkaria erabiliz. Lhande laneko mahainari бүрүз jarten da, paper andana baten artean.

Lhande

Süperriürak lan(a) emaiten deit, ausarki ene indarren
Franko aitzinatürük düt, haatik ez düt ürrentüren.

Iñigo Loiolakoa / segurki süjet ederra

Bena ez nüzü heltüko / amets horren betatzera.

Hainbeste paper belztürük, eta ez jakin nola bil

Üko egin beharko düt, ezpiritüa zait erdi hil.

Serora

Aita Lhande zaude bakean, deitüko dit süperriürra

Ürgazle bat igor dezan / zure paperen biltzera.

Zure lan izigarria / laster ürrentüko dizü

Beharrena egin ondoan, orai pausatü behar düzü.

Lhande

Eiñherik nüzü lazgarri, eta kasik ezintürük

Betiereko paüsüa / zinez beitüt hüllantürük.

Jargian ützü.

* * *

25. JELKALDIA

1957ko apirilaren 14an Atharratzeko ospitalean, jelki Aita Lhande jargia ibilkarian etzanik, serora talde bat, Atharratzeko erretora, familia, aingürüak.

Aingürüak

Haur maitatü bat izanik, dohain güziak ükenik

Zure ñapürra goitürük, hanitx badüzü emanik.

Jinko hona et(a) eüskara / zerbütatüz arraheinki

Mail gora bat hunki düzü, beti sinetsiz ümilki.

Beharpen lüze hori / pazentziarekin hartüz

Etsenplü bat eman eta / bihotza hunki deigüzü.

Lhande

Gurekin egon, gurekin Jauna

Orano dügün hitzegin ...

Azken hatsa eman dü.

Serorak begiak zerrutzen deitzo. Erretorak benedikatzen dü.

Jelki saldoa eta kanta (11.a).

Kantatü ondoan, Aita Lhande jargia ibilkarian etzanik eramanen düe.

* * *

KANTA 11

KANTÜZ

Kantüz sortü niz eta kantüz nahi bizi
 Kantüz igorten düütük nik penak ihesi
 Kantüz üken düdano zerbait irabazi
 Kantüz gustüan düütük güziak iretsi
 Kantüz ez düta beraz hiltzea merexi?

Kantüz igaran düütük gaü eta egünak
 Kantüz ekarri düütük griñak eta lanak
 Kantüz biltzen nütüan aldeko lagünak
 Kantüz eman deiztaie obra gabe famak
 Kantüz hartüko näüa zelüko Jaun honak!

Kantüz eman üken (dü)tüt zombaiten berriak
 Kantüz atseginekin erranez egiak
 Kantüz egin beütütük üsü afruntüak
 Kantüz aitortzen düütük ene bekatüak
 Kantüz eginen düütük nik penitentziak.

Kantüz eginez geroz mündüan sortzea
 Kantüz egin behar düütük onsalaz hiltzea
 Kantüz emaiten badeit Jinkoak grazia
 Kantüz idekiko deit San Pierrek atea
 Kantüz egin dezadan zelüan sartzea...

Kantüz ehorts nezaie, hiltzen nizanean
 Kantüz ene lagünek hartürik airean
 Kantüz ariko zeitzat lürrean sartzean
Kantü franko ütziako deiet mündüan
 Kantüz has ditean (ditin) beti nitaz oritzean.

Hitzak: Jose Mendiague (Aldude 1845 – Montevideo 1937)

Müsika: G. Lerchundi, Belokeko beneditarra.

* * *

AZKEN PEREDIKÛA

Miraküilü bat izan zen / Pierra Lhande zalgiztarra
Hastapenez Baionako, heltzean atharraztarra.

Bere jite aberatsa / zapatü gabe goitürrik
Zinez emankortü züan, indarrak artzainkatürrik.

Ezin kontatüiak dira / haren obra bereziak
Gütün, libürü, kazeta, peredikü, mintzaldiak.

Delako «banlieue» praubetan, obra honen aitzindari
Horrek berak ezagüpen / ekar zeikeon Lhanderi.

Bere lanez eta famaz, txipi-handien gogoan
Eüskara ezarri deigü / hartze düan handigoan.

Mahatma Gandhirekilan, bardinez-bardin mintzo zen
Hein hortan ikus giniro / Indian ehortzi bazen.

Gazterik eritü beitzen, baratü zen gütitürrik
Gora-beheren artean, üsü kasik ezintürrik.

Hogeita hiru bat urte / igaran züan sofritzen
Hamahiru pe horietan, gero hamar Atharratzen.

Gizon handienen artean / lizateke hau non nahi
Ülünpetik argialatzen / orai behar lüke hasi.

Eginbide hau beterik, züekila gozatürrik
Ützi behar zütüegu, bihotz oroz agurtürrik!

* * *

KANTA 12**AZKEN KANTOREA: HERRIKOA**

*Üsantxaren arabera, antzerki hau emanen düan herriko norbaitek hontzeko
üzten da.*

AITA LHANDE
(Antzerkia)